

EESTI ORIENTALISTIKA KIRJUTAMATA AJALOOST

INTERVJUU HALJAND UDAMIGA

Sõnumitooja nr. 3 (27), märts 1990; 4 (28), aprill 1990

Veebruaris tähistas EAO oma asutamise 55. ja ühtlasi Tartu Ülikooli orientalistikakabineti 35. aastapäeva. 35 aastat on terve inimpõlv. Oled selle kaasa teinud päris algusest peale. Mida meenutaksid?

Paraku mitte päris algusest. Praegu orientalistika juures olijaist oli alustajate hulgas Ülo Sirk, kes nüüd töötab Moskvas. Pent Nurmekund sai tulla ülikooli hiina keelt õpetama 1955. aastal, kui Nõukogude–Hiina sõprusuhted olid haripunktis. Rahvaste sõpruse vitriini vajadust ei söandanud keegi eitada. Rektor Klement saatis Nurmekundi küll Leningradi, et seal tema hiina keele oskus ametlikult tuvastataks. Tartus avati ilmselt, et tegemist on aferistiga.

Mina läksin Nurmekundi juurde 1956. aasta sügisel. Ta tõi poststalinistliku Tartu hallusesse oma pajatustega endisaja akadeemilist vaimu, ei ärgitanud õppima mitte ainult Ida, vaid ka Lääne keeli, viis välja sõjajärgse koolihariduse getost... Ärritas aga hirmsasti ametnikuhingega rahvuslasi. "Teie valmistate ette eestlasi ekspordiks! Mida on eestlastele vaja – natuke saksa, natuke inglise keelt!" käratas tema peale üks vana kooli professoritest! Nurmekundi peateene on see, et säilis Ida keelte järjepidev õpetamine, kuni olud lahendamaks läksid. Linnart Mäll kutsus 1962. aastal Tartusse loenguid pidama Nikolai Konradi ja pärast seda on meie orientalistika Konradi ringkonna inimestega kõige tihedamalt seotud. Taškendiga rajas sidemed Nurmekund. 1963. aasta sügisel läksime Taškenti, Mäll siirdus sealt Moskvasse Konradi juurde, mina jäingi Turkestani suuna peale. Orientalistikakabineti 10. aastapäeval 1965. aastal oli Tartus juba suur teaduskonverents Moskva, Taškendi, Frunze ja teiste keskuste inimeste osavõtul.

On siis sellest peale kõik tõusujoones läinud?

Kaugeltki mitte. Edasiminekuks on üpris vaevaline. Eesti haridusjuhtidele oli orientalistika käsitamatu veidrus, paljudele ka pahandus, sest see tõi "rahvamajandusspetsialistide ettevalmistamise süsteemi" anarhistliku või lausa kuritahtliku alge – spontaanse teadmishimu ja kultuurihuvi. Kui ma juba Moskvas aspirantuuris iraani filoloogiaga tegelesin, tulin kord Eesti esindusse Moskvas õppivaid eestlasi kureeriva madaam Orlova juurde – ta sattus raevu, sest Eesti rahvamajandusele polevat mingil juhul sellist eriala ette nähtud. "Kes lubas?" nõudis ta. Et ma 1967. aastal Moskvasse sain minna, selle eest võlgnen tänu mõnele mõistvale haridusjuhile.

Eluvaldkonnad olid jagatud üleliidulisteks ja vabariiklikeks ning meie ametnikud mängisid seda jagamise mängu truult kaasa. Moskva ja Taškendi haritlaste seas oli selles osas palju vabam vaim, keegi ei pidanud orientalistikat paheks ega veidruseks. Paraku oli meiepoolne teistsugune suhtumine ka Eesti koolihariduse viga, mis on tänaseni algusest lõpuni Euroopa-keskne. Mind on ikka suunanud huvi maateaduse vastu, sest see teadus käsitab kõiki maid võrdsetena ja maailma tervikuna, filoloogiasse tuln niisuguse mõtlemisega.

Kas piirdus siis kõik vaid bürokratlike tõketega?

Bürokraatia toomis umbisikuliselt ja üldiselt. 1970. aastatel läks asi juba isiklikuks. Dandaroni kohtuprotsessist ja budismivastasest kampaaniast on Linnart Mäll teisel ise rääkinud (vt. "Sõnumitooja" nr. 23-24. – M. L.). Talle läks see maksma üldajaloo kateedri õppejõu koha ja ka kandidaaditöö kaitsmine lükkus edasi 10 aastaks. Budism ja kõik muud õpetused ning alternatiivsed alad, mis ei mahtunud "poliitilist järelvalvet" teostavate ametnike pahempoolse korraideaali raamidesse, muutusid dissidentluseks.

Sina budismi ega muude alternatiivsete asjadega ei tegelenud. Elasid Sa selle aja rahulikult üle?

Ilmselt oli budism ja orientalistika KGB koolihariduse järgi üks ja sama. Minu suhtes rakendas KGB ühte-teist, neile samuti iseloomulikku menetlust. 1982. aasta hilissuvel, kui olin just naasnud järjekordselt Kesk-Aasia reisilt ja seal ilmselt juba eelmisel aastal saba taha saanud (tuttava kaudu jõudis minuni lugu ühest baarivestlusest, kus arutati, miks ma nii palju Kesk-Aasias käin), tuli minu juurde KGB-noormees ja palus konsultatsiooni. Teda huvitas, miks noored tunnevad nii suurt huvi Ida ja budismi vastu. Ja mitte ristiusu vastu? Seletasin umbes nii, et küllap komsomol töötab halvasti ja et arvatavasti annab budism inimesele võimaluse minna teadusliku ilmavaate juurest ilma sisemise konfliktita usu juurde, ristiusk seda ei võimalda. Konkreetselt huvituti eelmise aasta lõpul välismaale sõitnud Ram Michael Tamme tegevustest; enne lahkumist olevat ta loonud Eestis suure põrandaaluse budistliku organisatsiooni. 1956. aastal Lääne-Saksamaalt Eestisse naasnud Ram Tamm polnud küll orientalist (ehkki kirjutas muuhulgas "Sissejuhatuse indoloogiasse" ja "Joogaõpiku"), pigem oli ta paraeksperimentaator ja alternatiivse metafüüsika "võngutaja", kes pidas kuni oma lahkumiseni omalaadsest "metsaülikooli." Minult kuuldi pettumusega, et ei Tamme ega minu tutvusringkonda ei kuulunud ühtegi krišnaiiti – neid peeti siis vaenlasteks number üks.

Järgmine huviobjekt oli Linnart Mäll. Ta oli äsja avaldanud krišnaitide pühakirja "Bhagavadgītā" ja budistliku teksti "Bodhitšarjāvatāra" tõlked. Tallinnas käis kuulujutt, et Mälli peale on kaevanud baptistid – miks krišnaiidid ja budistid võivad avaldada oma kirjavara, nemad enda oma aga mitte. Mulle soovitati tungivalt sõita kohe Tartusse Mälli elu ja tegevust uurima. Tartusse ma tookord ei sõitnud, kuid pidin koostama tema kohta iseloomustuse: Mäll on selle vastu, et Eesti asja aetakse kitsarinnaliselt ja ainult oma mätta otsast vaadates, ta ei kohanda oma vaateid käibeseisukohtadega ega karda neid

vahel ka õige järsus vormis välja öelda. Teatrihuvilisena on tal ilmseid lavastajavõimeid ja ka kalduvust neid väljaspool teatrit rakendada... Paar nädalat hiljem tuli Eestisse Indira Gandhi. Arvatavasti kõlbasid Mälli seni "dissidentlikud" tõlked nüüd suureks märgiks India ja Nõukogude rahvaste sõprusest. Igatahes kandus KGB huvi taas Ram Tamme järelejäänud paberitele ja tema lähematele õpilastele.

Akadeemilise suuna orientalistid jäeti pärast seda vist rahule?

Ei tea küll, kas kohe. Teatavasti oli sama 1982. aasta sügisel vaagimisel ülikooli juurde loodavad ajaloo ja semiootika labori juhataja koha täitmine. Oli kuulda, et ülikooli juhtkond ja partkom eesotsas parttorg Advig Kirisega tahtsid vabaneda "fašistlikust ohvitserist" Pent Nurmekundist ega tahtnud orientalistikajuhiks jätta ka sõnakuulmatut dissidenti Mälli. Otsiti talle asendajat nooremate meeste hulgast. Võib oletada otsest sidet KGB Mälli-huvi ja ülikooli juhtkonna mure vahel.

1983. aasta kevadel rahu tuli, kuid see rahu oli üsna kummaline. Sõna "orientalistika" oli ametimeeste silmis endiselt kahtlase kõlaga. Muudeti ju orientalistikakabineti nimigi sellepärast neutraalseks Ida keelte õppekabinetiks. Vana nimi taastati alles 1988. aastal. Mitu aastat ei lubatud pidada orientalistide igatalviseid aastakollokviume. Orientalistikaga tegelemist otse ei keelatud, aga oli parem seda orientalistikaks mitte nimetada.

Kas võib loota, et piiramisseisukord on nüüd lõppenud?

Tahaks küll! Kahju on ainult, et nii palju aega on kulunud terve mõistuse seisukohalt mõtetule võitlemisele. Paraku ei tule avaram käsitus maailmakultuurist eesti kultuuri iseenesest, rumal on aga mina XXI sajandisse XIX sajandist pärit kultuuriparadigmaga. Vahepeal on Euroopa kultuuri maailmakäsitus mitmeti avardunud: Euroopa väärtusi käsitatakse üha sagedamini universaalsete pärimuslike väärtuste kontekstis. On tekkinud arusaamine mitmekesisusest ehk pluralismist kui inimkonna edasikestmise normaalsest viisist ja võimalusest.

On olnud juttu "impeeriumikultuurist" (vt. A. Pjatigorski tekst "Sõnumitoojast" nr. 23-24). Tänapäeval on ilmselt mõttekas arendada seda käsitust globaalseks, kogu maailma mitmekesisust hõlmata püüdvaks kultuuriteadvuseks.

Aja märgid näitavad, et lähitulevikus osutub produktiivseks tee mitte ülemaailmse impeeriumi poole, vaid varasemast ajaloost tuntud mittedisruptiivne arengutee, kus vaba intellektuaalne loovus tõrjub tagaplaanile poliitilise keskuse võimuambitsioonid. Maailma kultuurilukku on sellised "infoühiskonnad" jätnud kõige sügavamaid jälgi.

Paraku oli aga kõik see, mis Eestit selles suunas harida võis, alalhoidlik-pahempoolsete kultuurijuhtide põlu all. Kirjastused paiskasid turule vaimse kandvusega sotsrealistlikku kraami, kuid olid jäigalt suletud isegi Moskva haritlaskirjandusele. Tuletagem meelde, kui suure vaevaga ilmusid Bahtini ja Konradi artiklikogumikud.

On hea, et paar sellist raamatut on meil olemas, sest ametlikud kursused ja programmid käivad ikka veel Hegeli ja tema jüngrite radu ning pole teada, millal need reformeeritakse. Tänapäeva maailmanägemisele vastav kooliõpetus tuleb alles luua (matemaatika ja füüsika ei käsitle maailma, milles elab inimene, vaid pigem selle küllaltki perifeerse ehitusmaterjali omadusi) ning seetõttu lähevad meie haritlased järgmisse sajandisse vaimselt ettevalmistamata. Eesti keeles oleks vaja paarkümmend eri autoritelt pärinevat tekstikogu, sest inimese meel ärkab ja ta hakkab mõtlema alles erinevate arvamustega kohtudes.

Ent samas tuleb teadvustada ka globaalselt ilmnevat ohtlikku tendentsi maailma mitmekesisuse hävimise poole. Võitlesime nõukoguliku tasalülitamisega. Nüüd on ees ameerikalik tasalülitamine. Üks ülikooli professor väitis, et ainult masohhist ei taha Ameerikas elada! Kui omal ajal kõnelesin KGB-noormehele vajadusest võidelda ründava amerikanismi vastu, oli temagi sümpaatia silmnähtavalt Ameerika poolel.

Intervjuu on tehtud 1990. aasta veebruaris. Haljand Udamit usutles Märt Läänemets